

Проноза І.І.

## Трансформація тероризму в умовах сучасного інформаційного суспільства: теоретичні засади аналізу

*Основний акцент зроблено на визначенні поняття політичного тероризму та його складових як складного суспільно-політичного явища. Здійснено аналіз існуючих концептуальних підходів та розкрито понятійно-категоріальний апарат проблематики. Досліджено феномен тероризму з огляду на його інформаційну складову, визначено характер взаємозв'язків між засобами масової інформації та проявами тероризму в умовах інформаційної глобалізації.*

**Ключові слова:** політичний тероризм, терор, екстремізм, війна, національна безпека, насильство.

*мен тероризма с учетом его информационной составляющей, определен характер взаимосвязей между средствами массовой информации и проявлениями терроризма в условиях информационной глобализации.*

**Ключевые слова:** политический терроризм, террор, экстремизм, война, национальная безопасность, насилие.

*The basic accent is made on the definition of the concept of political terrorism and its components, as a complex social and political phenomenon. The analysis is carried out of existing conceptual approaches and opened conceptually-categorical apparatus perspective. The phenomenon of terrorism has been investigated with regard to its information component, defined the nature of the relationship between media and terrorism in the information of globalization.*

**Key words:** political terrorism, terror, extremism, war, national security, violence.

УДК 323.28

Проноза І.І.,  
кандидат політичних наук,  
старший викладач кафедри  
інформаційної діяльності  
та документознавства  
Київського національного університету  
культури і мистецтв

*Основной акцент сделан на определении понятия политического терроризма и его составляющих как сложного общественно-политического явления. Осуществлен анализ существующих концептуальных подходов и раскрыт понятийно-категоріальний апарат проблематики. Исследован фено-*

На сучасному етапі суспільно-політичного життя проблема політичного тероризму постає однією з найважливіших, а тому існує чимало вагомих наукових розробок, спрямованих на її розкриття. Початок III тисячоліття позначився сплеском тероризму в багатьох країнах. Загострення боротьби за сфери впливу між різними соціальними силами, політичними ідеологіями, блоками, союзами, міжнародними організаціями, зокрема, етнічного й конфесійного характеру, часте застосування суб'єктами суспільного життя терористичних методів боротьби стало однією з головних проблем, що заважають стійкому розвитку соціуму.

Питання сучасного тероризму досліджуються багатьма галузями суспільствознавчої думки, у тому числі філософією, правознавством, історією, соціологією, політологією тощо. Створено інтегровану науку щодо дослідження тероризму – терорологію, яка виробляє й оперує специфічними інструментами дослідження: компаративістським, біхевіористським, психологічним, історичним та іншими. Так, у 1970–1990 рр. з'явилося багато наукових праць із проблем тероризму в західній науковій парадигмі. Найвагоміші з них – це дослідження Дж. Александера, У. Лак'юра, П. Уілкінсона, А. Кассіса, Д. Генона та інших учених. У 1980-х рр. в СРСР постала низка цікавих праць (зокрема, В. Вітюка, Ш. Бассіоні, О. Грачова, С. Ефірова, М. Крилова, У. Латипова, Ю. Решетова та інших науковців), у яких було зроблено аналіз теорії й практики тероризму на Заході та які вирізнялися досить широким вивченням наукових джерел і спробами уникнути меж ідеологічної цензури, наскільки це було можливо [3; 1].

У сучасній Україні над науковими дослідженнями з проблем тероризму плідно працюють такі науковці, як В. Антипенко, О. Бардін, В. Ємельянов, Е. Кальницький, В. Коломійцев, А. Комарова, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, М. Требін та інші [7, с. 7]. Однак чимало теоретичних труднощів дотепер не подолано.

Так, на початку 1970-х рр. наголошувалося, що відсутня адекватна й загальновізнана наукова теорія про насильство та тероризм. Останнім часом мало що змінилося. За словами видатного американського суспільствознавця Д. Лонга, ніхто з учених досі не створив загальної теорії тероризму. Причин цього багато, у тому числі й складність феномена, його швидка трансформація та еволюція в часі й просторі, політична та ідеологічна пристрасть, яка спочатку пов'язувалася з протиборством за лінією «Схід – Захід», а зараз – «Північ – Південь», «Євразійство – Атлантизм». Дотепер немає узгодження як між науковцями, так і між практичними політиками щодо визначення тероризму як суспільно-політичного явища, його типології. Існують подвійні стандарти в підходах до відокремлення цього феномена від інших форм насилля, а також спроби пріоритетно спрямувати боротьбу проти форм прояву цього вкрай небезпечного для суспільства явища, нехтуючи діяльністю щодо обмеження умов його виникнення, становлення й розвитку, що не дає й не може дати бажаних та очікуваних результатів.

Оскільки суб'єкти соціального буття у своїй діяльності, у тому числі й насильницькій, керуються інтересами, що визначаються їхнім місцем у соціальній структурі суспільства, дослідження

спирається на соціологічний підхід, який дозволяє виявити коріння тероризму, визначити вплив соціальних умов на вірогідність застосування цього способу у владних відносинах, його ефективність і можливі засоби протистояння цьому небезпечному соціально-політичному явищу.

Культурологічний підхід дозволяє визначити залежність форм екстремальної поведінки від загальної й політичної культури, які можуть як сприяти розповсюдженості тероризму, так і стримувати його.

Психологічний підхід, на нашу думку, дозволяє з'ясувати значну роль емоційної компоненти в чуттєвому сприйнятті особистістю реалій суспільно-політичного життя суспільства та її місця в ньому, адже емоційно-чуттєві фактори значною мірою обумовлюють звернення суб'єкта соціального буття до цього засобу, визначають його можливості й роль.

Крім того, суспільно-політичні відносини безпосередньо продукуються свідомістю та завдяки оцінці неминуче викликають чуттєву оцінку з боку дійових осіб суспільного життя, яка здійснює помітний (а в окремих випадках і визначальний) вплив на їхню поведінку, а отже, на весь хід та перспективи тих чи інших соціальних процесів і явищ, у тому числі пов'язаних із тероризмом.

Навіть у дослідженнях правознавців мають місце розбіжності в розумінні тероризму й виділенні його сутнісних рис [5, с. 53–58]. Причому головним фактором, який ускладнює єдиний підхід щодо визначення тероризму та його юридичного оформлення, є вкрай політизована оцінка цього суспільного явища [10, с. 7]. Досить часто термін «тероризм» застосовується щодо визначення дій державних силових структур або держав у цілому. Так, В. Ванін вважає, що відсутність чітких визначень тероризму в офіційних документах США й НАТО не є випадковою. Це, на його думку, робиться для того, щоб під приводом підготовки до боротьби зі світовим тероризмом готуватися до великої війни, спрямованої на затвердження однополярного світу під головуванням США [3, с. 5].

Тероризм є одним зі складних і багатопланових явищ життя. За відсутності цілісного сприйняття феномена тероризму саме по собі дослідження цієї сфери здійснюється переважно в різних його аспектах: філософському, політичному, психологічному, правовому тощо. При цьому він зазнає різної інтерпретації, що призводить до певних труднощів у з'ясуванні суті проблеми. Однією із серйозних перешкод у вирішенні цього завдання є виняткове різноманіття трактувань тероризму, пов'язане з політичними чинниками, різноманіттям форм тероризму, яке робить складним їх відмежування від інших схожих видів злочинів. Однак, як зауважує Е. Гайдук, «без чіткого з'ясування онтологічної природи тероризму, змісту та складу

цього поняття, знання основних форм тероризму неможливо зрозуміти феномен тероризму в цілому» [4, с. 165].

Спочатку варто розглянути найбільш відомі в літературі способи структуризації, класифікації різних видів тероризму.

Однією з перших спроб виділити основні види тероризму була спроба, зроблена в 1934 р. в Мадриді на V конференції з уніфікації кримінального права, коли тероризм було умовно поділено на політичний і соціальний. Дійсно, з огляду на сукупність елементів тероризму можна помітити, що він пов'язується з політичними й соціальними процесами, які відбуваються в суспільстві.

На сучасному етапі вивчення видових категорій тероризму в теорії та світовій практиці приводить до виокремлення трьох основних видів тероризму: внутрішнього, транснаціонального та міжнародного.

Е. Гайдук визначає ці види як три основні види терору:

1) внутрішній (відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на власній території);

2) транснаціональний (відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на території іноземної держави);

3) міжнародний (відповідні дії груп громадян, єдиних або змішаних за національним складом, проти будь-яких осіб на території третіх країн).

Учений перекоонує: «Міжнародний тероризм ставить завдання масштабного характеру: підрив міждержавних відносин, міждержавного правопорядку, бойову протидію міжнародної організації іноземній державі, нації, що бореться за своє звільнення й незалежність» [4, с. 7].

Хоча дотепер багато дослідників тероризму все ще не виділяють міжнародний тероризм як самостійний вид тероризму, дійсність свідчить про те, що вихід за національні межі складає характерну рису сучасного тероризму.

Окрім попередньої класифікації, заснованої на суто територіальному принципі, Е. Гайдук пропонує таку, що базується на змістовній стороні тероризму, і виділяє такі його види:

а) націоналістичний – прагнення до ліквідації нації або встановлення панування однієї нації над іншою (гітлерівський фашизм);

б) релігійний – боротьба прихильників, послідовників різних релігій і сект одна з одною, прагнення до повалення світської влади (християнська й католицька церкви в Західній Україні, іранський ісламізм).

Крім того, відповідно до реально переслідуваних (чи декларованих) політичних цілей тероризм поділяють на «правий» і «лівий» [11, с. 7].

В. Замковий та М. Ільчиков виділяють революційний і контрреволюційний тероризм; субверсив-

ний (дестабілізаційний) і репресивний тероризм (державний терор, спрямований на збереження певного порядку й попередження спроб виступити проти нього); фізичний і духовний тероризм; військовий (здійснюється в ході війни та спрямовується проти мирного населення воюючих країн) та кримінальний тероризм (здійснюється карними злочинцями в особі численних і різноманітних угруповань, сімейств, кланів і синдикатів) [12, с. 32–35].

С. Телешун у статті «Політико-правові передумови боротьби з тероризмом в Україні» виділяє такі види тероризму як імовірні на території України:

- екологічний тероризм як відображення незадовільного стану екологічного середовища на території України;

- інформаційний тероризм як результат незахищеності інформаційного простору України від негативного зовнішнього й внутрішнього впливу;

- ядерний тероризм як наслідок стратегічного розташування України на шляху транзиту нелегальних поставок радіоактивних компонентів, матеріалів та ізотопів, а також наявність атомних електростанцій на території України;

- хіміко-біологічний тероризм як результат низького рівня санітарного й епідеміологічного контролю, системи сертифікації товарів, які перевозяться через кордон держави, а також відсутності матеріально-технічної бази для ліквідації наслідків можливих епідемій, епіфітотій та епізоотій в Україні;

- державний тероризм, який розуміється не як втручання іноземної держави у внутрішні справи України, а як спосіб дозволу внутрішньополітичних, міжкланових конфліктів усередині держави [14, с. 22].

Ю. Антонян визначає політичний, державний, релігійний, націоналістичний, військовий, кримінальний та інші види тероризму. Розглянемо їх детальніше.

Політичний тероризм пов'язується з боротьбою за владу, відповідно, спрямовується на залякування політичного супротивника та його прихильників.

Державний тероризм визначається потребою в залякуванні власного населення, його повного пригноблення й поневолення, водночас у знищенні тих, хто бореться з тиранічною державою.

Релігійний тероризм здійснюється заради того, щоб затвердити, примусити визнати свою церкву й водночас послабити іншу конфесію, завдати їй якомога відчутнішого збитку.

Корисливий тероризм спрямовується проти тих, хто перешкоджає отриманню жаданих матеріальних цінностей, проти комерційних суперників або тих, кого примушують прийняти явно невігідні умови.

Змістом кримінального тероризму є знищення суперників і залякування їх прихильників під час

конфліктів між організаціями, групами злочинців; подібні теракти зустрічаються досить часто, їх жертви є численними.

Військовий тероризм має місце під час війни та спрямовується не лише на економічне й військово послаблення супротивника, знищення його промислової та оборонної потужності, а й на те, щоб здійснити певний психологічний тиск у країні, причому іноді найсуттєвішим чином.

Націоналістичний тероризм переслідує мету шляхом залякування витіснити іншу націю, позбавити її влади, іноді – захопити її майно й землю, у низці випадків – відстояти свою національну гідність та національне надбання. Сьогодні націоналізм дуже часто набуває форми сепаратизму, тобто переслідує мету відділення конкретної нації та утворення самостійної держави.

Ідеалістичний тероризм – ситуація, коли терористичний акт чи акти чиняться заради перебування світу, перемоги «справедливості» тощо.

В особливу категорію Ю. Антонян виділяє міжнародний тероризм [4, с. 35–42].

Більш детально варто зупинитися на розгляді одного з поширених видів тероризму – морського.

В. Ліпкан наголошує: «Разом із мирним використанням морських просторів у їх межах існували, існують та, імовірно, протягом тривалого часу існуватимуть загрози життєво важливим інтересам держав, умови й чинники, що сприяють їх виникненню» [11, с. 78]. Тому одним із найважливіших напрямів співпраці держав має бути розробка та вжиття ефективних заходів щодо забезпечення безпеки на морі.

У керівництві міжнародної організації стандартизації ISO/МЕК «Загальні терміни та визначення у сфері стандартизації і суміжних видів діяльності» наводиться таке визначення: «Безпека – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю нанесення збитку». Наведене тлумачення терміна «безпека» узгоджується з метою Міжнародного кодексу з управління безпекою (далі – МКУБ). Так, у Резолюції ІМО А.788(19) «Керівництво щодо впровадження МКУБ адміністраціями» зазначається, що однією із цілей є «поставити заслони всім виявленим ризикам». З огляду на безліч існуючих і безперервно діючих ризиків правильнішою є вимога поставити заслони найбільш вагомим загрозам, тобто звести їх до мінімуму.

Отже, форми терористичної активності є надзвичайно різноманітними та багато в чому схожими між собою, що призводить до певних труднощів під час їх класифікації. Проте за всієї складності досліджуваного феномена необхідно виходити з можливостей, які дозволяють якісно відрізнити один вид тероризму від іншого або ж одну сторону тероризму від іншої, а не здійснювати їх простий перелік і констатацію. При цьому варто пам'ятати

також про необхідність системного підходу до цієї реальності.

Будучи похідним від слова «терор», слово «тероризм» конкурує з ним у позначенні одних і тих же понять, що додає більшої плутанини в думках із цієї теми. Спочатку слово «терор» позначало репресивну політику держави, із середини ХІХ ст. цей термін став вживатися також для позначення тактики насильницьких революційних дій. Тобто в цьому разі терористичний акт розглядався не лише як подія, а й як певний часовий відрізок. Розмежування понять «тероризм» і «терор» взагалі не існувало. Деякі дослідники й сьогодні використовують їх як синоніми, інші категорично заперечують проти такого бачення проблеми дефініції та наполягають на чіткому розмежуванні термінів «терор» і «тероризм».

Таким чином, не лише в серйозних, змістовних, а й у неголовних, наприклад термінологічних, аспектах цієї теми простежується різнобій у думках, що, поза сумнівом, є перешкодою для процесу правового вирішення проблем, пов'язаних із тероризмом. Справа в тому, що використання терміна «терор» у ХХ ст. не цілком відповідає сучасним правовим конструкціям. Це пов'язано з тим, що вживання таких термінів істотно змінилося, для формально-правового використання термін «терор» є непридатним саме з огляду на його надзвичайну багатозначність.

Більш важлива відмінність думок пов'язана з внутрішньою обумовленістю тероризму.

Так, державний департамент США в щорічних доповідях використовує формулювання визначення тероризму, вироблене ЦРУ на початку 1980-х рр.: загроза застосування або саме застосування насильства в політичних цілях окремими особами чи групою осіб, які діють ззовні або проти існуючого в цій державі уряду, коли такі дії спрямовуються на те, щоб нанести удар чи залякати групу більше, ніж безпосередню жертву, щодо якої було застосовано насильство [15].

Варто зазначити, що в наведених формулюваннях тероризм визначається дуже широко – як форма політики. Проте навряд чи хто сперечатиметься, що хоча частка політичного компоненту є досить вагомою, слід враховувати, що в сучасних умовах тероризм вирізняється різноманіттям мотивів і цілей, чим обумовлюється поява економічного, релігійного, кримінального, морського тероризму. Якщо ж враховувати лише політичні цілі, можна, на переконання Є. Ляхова, «і революцію іменувати тероризмом, а революційну організацію – терористичною» [12, с. 21].

Щодо «застосування сили чи насильства» В. Ліпкан, Д. Никіфорчук та М. Руденко справедливо зазначають: «Сила – здатність живих істот <...> робити фізичні рухи, виконувати різні дії, а

насильство – застосування сили для досягнення чого-небудь» [16, с. 22]. Тобто «застосування сили» означає, що активну дію зроблено. Тому використання поряд один з одним цих двох понять у такому разі є тавтологією [12, с. 21].

Є. Ляхов зазначає: «Чітко визначати групу людей, на яких спрямовано дію терористичного акту, є також недоцільним, оскільки найчастіше такий акт має на меті подіяти на аудиторію набагато більшу, ніж безпосередні жертви насильства» [13, с. 20].

Отже, розгляд понять «терор», «тероризм», «екстремізм» дає можливість чіткіше зрозуміти якісні характеристики феномена політичного тероризму. Стає зрозумілим також те, що ознака політичного тероризму полягає в характері спрямованості дії суб'єкта тероризму на його об'єкт. Відповідно до цієї тези ми ведемо мову про тероризм у випадках, коли здійснюється теракт, спрямований на досягнення певної суспільно-політичної мети.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеев Ю. Основные тенденции современного терроризма / Ю. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е. Степанова. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 40–48.
2. Авдеев Ю. Типология терроризма / Ю. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е. Степанова. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 52–65.
3. Бассиони Ш. Борьба с международным терроризмом: некоторые предложения / Ш. Бассиони // Международный обзор уголовной политики. – 1987. – № 37. – С. 100–112.
4. Гайдук Э. Терроризм в современном обществе (некоторые сведения о его структуре, основных видах и функциях) / Э. Гайдук // Юрист. – 2001. – № 11. – С. 7–10.
5. Горбулин В. Национальная безопасность Украины и международная безопасность / В. Горбулин // Политическая мысль. – 1997. – № 1. – С. 76–88.
6. Даниленко Н. Терроризм в контексте исторического развития. Некоторые аспекты этого явления / Н. Даниленко // Професионал. – 2002. – № 3(47). – С. 38–41.
7. Деменко А. Терроризм как одна из форм организации насилля / А. Деменко // Третья научная конференция молодых ученых Харківського військового університету (м. Харків, 12–13 листопада 2003 р.) : тези доповідей. – Х. : ХВУ, 2003. – С. 7.
8. Емельянов В. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. Емельянов. – Х. : Право, 1999. – 272 с.
9. Емельянов В. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование) / В. Емельянов. – М. : NOTA BENE, 2000. – 320 с.
10. Замковой В. Терроризм – глобальная проблема современности / И. Замковой, М. Ильчиков. – М. : ИМПЭ, 1996. – 80 с.

11. Ліпкан В. Боротьба з тероризмом / В. Ліпкан, Д. Никифорчук, М. Руденко. – К. : Знання України, 2002. – 254 с.

12. Ляхов Е. Терроризм и межгосударственные отношения / Е. Ляхов. – М. : Международные отношения, 1991. – 216 с.

13. Телешун С. Політико-правові передумови боротьби з тероризмом в Україні / С. Телешун // Право України. – 2001. – № 12. – С. 21–23.

14. Patterns of International Terrorism:

1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tKNTjrOavXwJ:https://www.hsdl.org/%3Fview%26id%3D24376+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.

15. Trends in Terrorism: Perspectives of Canadian Security Intelligence Service : Report (2000–2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fas.org/irp/threat/200001e.htm>.

16. Tamkoc M. International Terrorism / M. Tamkoc // Delhi News. – 1984. – December, 13. – P. 20–23.